

Lotgenoten in een onzeker bestaan

*Een literatuurstudie naar collectief-nabije
interventies op het gebied van werk en inkomen*

Dr. Vasco Lub

Bureau voor Sociale Argumentatie
onderzoek & onderbouwing

Inhoud

Samenvatting	3
1. Inleiding.....	5
2.1. Probleemstelling en deelvragen.....	7
2.2. Methode van onderzoek.....	8
3. Resultaten literatuurstudie	10
3.1. Inzichten uit Nederlands onderzoek	10
3.2. Self-help groups voor inkomensverbetering in de internationale literatuur	13
3.3. Groepsinterventies gericht op verbetering arbeidspositie	16
3.4. Institutioneel kader en ondersteuningsstructuur	18
3.5. Online vs. fysieke nabijheid.....	21
4. Conclusies	24
5. Implicaties voor onderzoek en beleid	27
Bibliografie	31

Samenvatting

In het onderzoeksprogramma 'Een (on)zeker bestaan in de stad' van het Kenniscentrum Ongelijkheid wordt onderzocht hoe 'anderen' of andere burgers een zinvolle bijdrage leveren aan het verbeteren van een onzeker bestaan. Hierbij wordt een accent gelegd op de relationele benadering, dat wil zeggen dat het aangaan van een duurzame relatie deel uitmaakt van de wijze waarop hulp tot stand komt. Hoe kunnen instanties, werkgevers, *peers* en medeburgers sociaaleconomische bestaansonzekerheid verminderen? In voorliggend document wordt verslag gedaan van een literatuurstudie naar de relationele benadering, in het bijzonder de werkzaamheid van collectief-nabije interventies voor personen met een onzeker bestaan op het gebied van werk en inkomen.

Collectief-nabije interventies worden gekenmerkt door een groep leden die regelmatig samenkomt en vaste rituelen en gewoontes uitvoert om vertrouwdsheid te creëren. Voorbeelden zijn spaarkringen of clubjes ter bevordering van werkgelegenheid. De leden gaan wederkerige relaties met elkaar aan, waarbij onderlinge inzichten en kennis gedeeld worden. Binnen zo'n context speelt naast ervaringsdeskundigheid, gelijkwaardigheid tussen deelnemers een grote rol. Het draait bij collectief-nabije interventies dus om de werking van lotgenotencontact.

De probleemstelling van de literatuurstudie luidt:

Hoe effectief zijn collectief nabije-interventies op het gebied van werk en inkomen, en wat zijn succes- en faalfactoren?

De gevonden studies uit zowel binnen als buitenland naar collectief-nabije praktijken rapporteren overwegend positieve effecten. Na deelname aan collectief-nabije praktijken als spaarkringen of werkclubjes rapporteren vrijwel alle studies positieve resultaten op een reeks van variabelen, zoals een groter geloof in eigen kunnen (self-efficacy), een groeiend inkomen, verhoogde kans op (beter) werk, verbeterde financiële vaardigheden en meer participatie in lokaal-politieke besluitvorming (actief burgerschap). Het beschikbare onderzoek naar online-interventies laat zien dat online lotgenotencontact en anonieme sms-diensten binnen werk- of spaarclubjes, minstens zo effectief zijn als fysieke bijeenkomsten. Ondanks de positieve resultaten kan het (internationale) onderzoek echter onvoldoende duidelijk maken welke tussenstappen leiden tot positieve resultaten, met name of het lotgenotencontact de doorslaggevende factor is. Er is geen hard experimenteel bewijs dat een eventuele gedragsverandering of positieverbetering op het gebied van werk en inkomen wordt veroorzaakt door de groepssetting of peer-factoren zoals onderlinge steun. Het is niet uitgesloten dat andere (interventie)factoren een grotere invloed hebben op self-efficacy of positieverbetering, zoals een educatief trainingsaanbod, de aandacht van begeleidend professionals of een selectie-effect van deelnemers. De uitkomsten zijn dus positief, maar het is niet altijd duidelijk waarom en of de relationele benadering van lotgenotencontact beter werkt dan een andere benadering.

De literatuur heeft verschillende werkzame factoren en voorwaarden opgeleverd voor succes van collectief-nabije interventies. Persoonlijke motivatie van deelnemers is het meest frequente element. Deelnemers moeten voldoende gemotiveerd zijn om mee te doen aan een collectief-nabije praktijk om het te laten renderen. Een andere, vrijwel unaniem voorkomende werkzame factor is een kwalitatief goede, inhoudelijke programmering of training gericht via actieve leermethoden.

Bijvoorbeeld educatie op het gebied van financiële vaardigheden, budgettering, planning en arbeidsvaardigheden. Een beperkte mate van sociaaleconomische afstand en variatie van het deelnemersveld kan gunstig werken in de zin dat zwakkere deelnemers zich kunnen optrekken aan sterkere schouders. Maar een te groot verschil tussen deelnemers in termen van sociaaleconomische positie, opleidingsniveau of verschillen in persoonlijke problematiek of ambitieniveau, kan leiden tot gebrek aan binding of spanningen. Het in deze studie naar voren gekomen belang van persoonlijke motivatie zou kunnen duiden op een selectie-effect. Het is goed mogelijk dat collectief-nabije praktijken vooral werken voor personen die al een redelijk netwerk hebben, maar dat de meest kwetsbare doelgroepen met het laagste sociaal kapitaal niet worden bereikt. Voorts wijst de literatuurstudie uit dat dwarsverbanden tussen een collectief-nabije praktijk en instanties belangrijk zijn voor succes. Te weinig professionele ondersteuning, in de zin van zwakkere relaties met het systeem of gebrek aan praktische steun bij het leiden van zo'n initiatief, kan leiden tot isolatie, verval en uiteindelijk opheffing van een collectief.

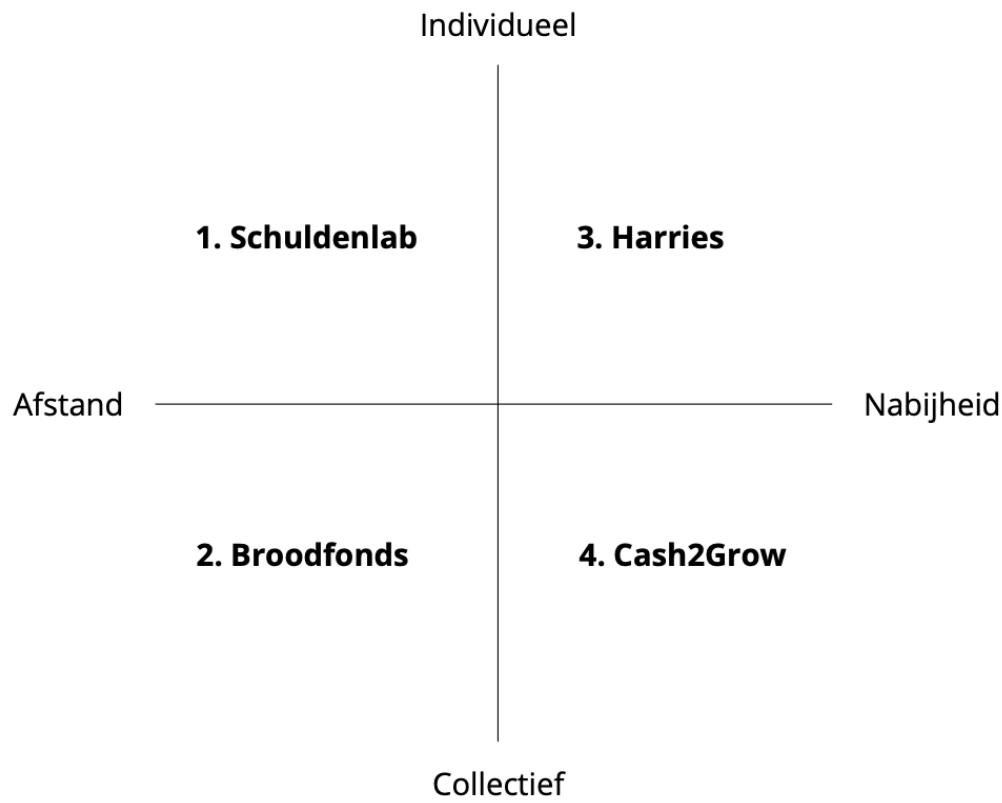
Om de invloed van groepsfactoren ten opzichte van individuele begeleiding beter van elkaar te onderscheiden, is het vooral in Nederland zaak dat er methodologisch sterker en kritischer onderzoek komt naar collectief-nabije interventies. Bij voorkeur via voor- en nametingen met een controlesituatie. Ten tweede zou (Nederlands) onderzoek naar collectief-nabije praktijken meer de verzorgingsstaatcontext kunnen meenemen. Hoe verhoudt bijvoorbeeld een eventuele inkomensverbetering zich ten opzichte van uitkeringsgerechtigheid? Ten derde zou moeten worden geanalyseerd in hoeverre het mechanisme van leningen tussen deelnemers schuurt met ethische principes. Nederlands onderzoek wijst uit dat sommige sociale professionals kritisch zijn op onderlinge financiële hulpconstructies waarbij personen met een toch al laag inkomen elkaar geld uitlenen. Conflicten over terugbetaling en dwingende machtsuitoefening (pressie) van leden zijn niet ondenkbaar. Waar geld in het spel is, ligt bovendien inmenging door commerciële adviesbureaus op de loer. Ten slotte geeft de literatuur nog weinig inzicht in welke mate er tussen deelnemers 'instantiekapitaal' wordt uitgewisseld en welke concrete invloed dit heeft op positieverbetering.

Met het oog op kosteneffectiviteit van armoedebeleid zijn collectief-nabij praktijken een interessante interventievorm. De literatuur laat daarbij duidelijk zien dat collectief-nabije initiatieven doorgaans positieve resultaten behalen. In die zin heeft het een hoog 'baat het niet, schaadt het ook niet' gehalte. Maar dat wil niet zeggen dat sociaaleconomisch kwetsbare personen binnen dergelijke collectieven aan hun lot moeten worden overgelaten. Er moet een verbinding blijven met overheidsinstanties, en educatie en begeleiding door externen blijven relevant. Een eventuele verleiding voor gemeenten om dit soort praktijken vervolgens voor eigen bestuurlijke doeleinden te gebruiken of deelname te verplichten voor uitkeringsontvangers, zoals bijvoorbeeld is gedaan met geleid vrijwilligerswerk in de bijstand, moet echter worden vermeden.

1. Inleiding

In het onderzoeksprogramma 'Een (on)zeker bestaan in de stad' van het Kenniscentrum Ongelijkheid (Metropoolregio Amsterdam) wordt onderzocht hoe anderen een zinvolle bijdrage leveren aan het verbeteren van een onzeker bestaan. Hierbij wordt een accent gelegd op de 'relationele benadering'. Hoe kunnen instanties, werkgevers, *peers* en medeburgers sociaaleconomische bestaansonzekerheid verminderen? De afdeling Onderzoek en Statistiek van de gemeente Amsterdam onderscheidt in dit verband drie groepen die vaak onvoldoende zeker zijn van werk en inkomen: jongvolwassenen van 18 tot 21 jaar, alleenstaande ouders met minderjarige kinderen, en 50 t/m 66-jarigen (Michon, 2023). Door veranderingen in hun leefsituatie, zoals de overgang naar volwassenheid, echtscheiding of ziekte, lopen zij grotere risico's op sociaaleconomische bestaansonzekerheid. Voor de aanpak van die bestaansonzekerheid is steeds vaker de hoop gevestigd op zogenaamde collectief-nabije interventies.

Collectief-nabije interventies worden gekenmerkt door een groep leden die regelmatig samenkomt en vaste rituelen en gewoontes uitvoert om vertrouwdsheid te creëren (Smets & Linssen, 2023). De leden gaan wederkerige relaties met elkaar aan, waarbij onderlinge inzichten en kennis gedeeld worden, bijvoorbeeld over omgang met instanties. Idealiter ontstaan hieruit mogelijkheden voor empowerment van groepsleden, hetgeen ook het sociaal kapitaal kan versterken (vergroting netwerk en hulpbronnen). Daarmee – zo is de hoop – is een blijvende positieverbetering op het gebied van werk, inkomen of opleiding te bewerkstelligen. Binnen zo'n context speelt naast ervaringsdeskundigheid, gelijkwaardigheid tussen deelnemers een grote rol. Het draait bij collectief-nabije interventies dus om de werking van lotgenotencontact. Een voorbeeld van een dergelijke aanpak is Cash2Grow. Dit collectief organiseert spaarkringen waarbij groepen tweewekelijks bij elkaar komen voor ongeveer een jaar, en waar samen gespaard wordt. De groepsleden beslissen over de toekenning van aangevraagde leningen en of er rente geheven wordt. Aan het eind van de spaarcyclus krijgt elke deelnemer het eigen gespaarde geld (en eventuele rente) terug. Bij spaarkringen gaat het naast het financiële aspect ook om het aansterken van het sociale netwerk, zelfvertrouwen en wederzijdse steun (Von Meyenfeldt, Mateman, & Van den Bosch, 2021).

Figuur 1.1. Analyse van maatschappelijke initiatieven (met recente Nederlandse voorbeelden)
Bron: Smets & Linssen, 2023: 3.

Buiten het sociaaleconomische domein hebben collectieve-nabije interventies een stevige wetenschappelijke basis opgebouwd. Een review van Boumans (2015) naar empowerment in de zorg levert veel bewijs op voor de heilzame werking van peer support en groepsondersteuning van lotgenoten voor mensen met een verslaving, een chronische aandoening of psychiatrische kwetsbaarheid. De vraag is of voor doelgroepen in een sociaaleconomisch kwetsbare positie soortgelijke conclusies kunnen worden getrokken. Door hun gelijkwaardige en innovatieve karakter spreken collectief-nabije praktijken zoals Cash2Grow tot de verbeelding. Ze lijken een zinvol alternatief voor individuele-afstandelijke interventies die meer worden gekenmerkt door sturende en bureaucratische relaties van ambtenaren en professionals (zie figuur 1.1). Ze winnen dan ook steeds meer terrein in het sociaaleconomisch beleidsveld.

Het onderzoeksprogramma van het kenniscentrum bestaat uit verschillende onderdelen¹. In voorliggend document wordt verslag gedaan van een literatuurstudie naar de relationele benadering, in het bijzonder de werkzaamheid van collectief-nabije interventies voor personen met een onzeker bestaan op het gebied van werk en inkomen. Op basis van gedragswetenschappelijke theorieën is het plausibel dat collectief-nabije interventies zoals spaarkringen een positief effect hebben op de

¹ Zie <https://www.kenniscentrumongelijkheid.nl/onderzoeksprogrammas/een-onzeker-bestaan-in-de-stad/>

motivatie en geloof in eigen kunnen (self-efficacy) van de deelnemers, en dat het sociale contact en de toewijding van de leden belangrijke voorwaarden zijn voor het ontstaan van sociaal kapitaal, onderling vertrouwen en onderlinge steun (Von Meyenfeldt, Mateman, & Van den Bosch, 2021). Veel van de in dit verband relevante sociaalpsychologische theorie over groepsondersteuning zoals *social learning theory*, *positive peer pressure* en *interdependancy theory* heeft echter een beperkte empirische basis. Bovendien kunnen die inzichten niet zomaar worden gegeneraliseerd naar interventiepraktijken op het gebied van werk en inkomen (De Raaf, Shek-wai Hui, & Sims, 2011). Tot slot is met een eventuele verbetering op psychisch of sociaal vlak nog niet bewezen dat kwetsbare groepen (blijvend) een sociaaleconomische positieverbetering bewerkstelligen.

2.1. Probleemstelling en deelvragen

Een en ander vertaalt zich naar onderstaande probleemstelling en deelvragen:

Probleemstelling:

Hoe effectief zijn collectief nabije-interventies op het gebied van werk en inkomen, en wat zijn succes- en faalfactoren?

Deelvragen:

1. Vergroten collectief-nabije interventies het zelfvertrouwen (*empowerment*), geloof in eigen kunnen (*self-efficacy*), sociaal kapitaal en/of het instantiekapitaal van kwetsbaren, dusdanig dat het een positieverbetering op het gebied van werk en inkomen met zich meebrengt?
2. Wat is de meest effectieve compositie van dergelijke praktijken? Zijn ze vooral gebaat bij gelijkwaardigheid en ervaringsdeskundigheid van de deelnemers (een *peer-to-peer* samenstelling)? Of is juist een zekere afstand tussen de deelnemers gunstiger ('sterke schouders helpen de zwakkeren')?
3. Welk institutioneel kader is vereist voor een succesvol verloop van collectief-nabije praktijken? Wat dragen begeleidend professionals/ambtenaren bij in dit verband?
4. In hoeverre is fysieke aanwezigheid een voorwaarde voor effectiviteit van collectief-nabije projecten? Zijn online-bijeenkomsten of sociale media-groepen even effectief?
5. Gaat er een preventieve werking uit van collectief-nabije projecten? Kunnen dergelijke interventies bijvoorbeeld schulden voorkomen of is het vooral effectief voor personen die al schulden hebben?
6. Wat is het lange termijneffect van collectief-nabije interventies? Blijft men aan het werk of geraakt men blijvend uit de schulden, of is een eventueel positief effect slechts tijdelijk?

De studie richt zich dus op wat er in wetenschappelijke zin bekend is over de werkzaamheid van dergelijke interventies. In het buitenland bestaat al langer een traditie van *peer-to-peer* praktijken bij de inzet van positieverbetering van sociaaleconomisch kwetsbare groepen, alsook netwerkprojecten en *self-help groups* voor bijvoorbeeld werklozen en personen met financiële schuldenlast. Deze interventies - veelal gericht op kennisuitwisseling, vaardigheidstraining en netwerkvergroting - zijn deels ook wetenschappelijk onderzocht, al dan niet via evaluaties. Uit deze internationale wetenschappelijke *body of knowledge* kunnen relevante inzichten worden gehaald over effectiviteit. Maar ook in Nederland zijn collectief-nabije interventies op gebied van werk en inkomen geen noviteit meer, en kunnen studies worden geraadpleegd.

2.2. Methode van onderzoek

De literatuurstudie richtte zich op zowel Nederlands onderzoek als internationale publicaties. Als zoekperiode is het tijdvak 2010-2023 genomen. Deze periode overlapt min of meer met de opkomst van collectief-nabije projecten in het sociaal beleidsveld, en de verwachting was dat de meest relevante studies en evaluaties in dit tijdvak zouden worden gevonden. Tevens voorkwam een tijdsafbakening van de zoekperiode dat de studie te veelomvattend werd.

De wetenschappelijke bronnen moesten op enigerlei wijze betrekking hebben op collectief-nabije interventies die positieverbetering beogen van kwetsbare personen op het terrein van werk en inkomen (en eventueel opleiding als stap naar (beter) werk en/of een hoger inkomen). De search hanteerde geen specifieke criteria wat betreft doelgroepen van de interventies. Wel is op basis van de gevonden bronnen gekeken in hoeverre effecten verschillend uitwerken voor demografische en sociaaleconomische kenmerken van kwetsbare personen, met name ouderen en jongeren, alleenstaanden en lager opgeleiden. Het relationele interventieaspect was leidend voor de search. Studies naar groepsinterventies voor sociaaleconomisch kwetsbare groepen die geen lotgenotencontact faciliteerden, of waar dit geen vertrekpunt was van de interventie of focus van onderzoek, zijn buiten beschouwing gelaten.

Voor de literatuurstudie is gebruikgemaakt van wetenschappelijke databases, peer-reviewed journals en informatie van relevante websites, zoals databanken van kennisinstututen. In de databestanden zijn gecombineerde zoekacties uitgevoerd via sleutelwoorden. Geen restricties werden aangebracht wat betreft methoden en omvang van de studie. Voor de literatuurstudie is de metazoekmachine Google Scholar als startpunt worden gebruikt alvorens meer gespecialiseerde databanken te raadplegen. De Google Scholar-index bestrijkt de meeste online *peer reviewed* tijdschriften van de grootste wetenschappelijke uitgevers, plus een index van internationaal gepubliceerde wetenschappelijke boeken. Ook had 'hand search' plaats van artikelen over relationele projecten in toonaangevende journals op het gebied van bijvoorbeeld sociaal beleid en arbeidsparticipatie. Aldus bestond de literatuursearch uit de volgende onderdelen:

- Algemene search metazoekmachine Google Scholar
- Search in wetenschappelijke databases²

---

² Bijv. Campbell Collaboration, Sociological Abstracts, Database of Abstracts of Reviews of Effects.

- Search op databanken van kennisinstututen³
- Search in internationale en Nederlandstalige relevante journals

De search leverde in totaal circa 40 relevante bronnen op. Ter analyse is de literatuur thematisch gecodeerd met het oog op de centrale deelvragen en variabelen. De meest essentiële inzichten van de studies worden besproken in dit rapport.

---

³ O.a. Movisie, Verwey-Jonker Instituut, Trimbos Instituut, SCP.

3. Resultaten literatuurstudie

3.1. Inzichten uit Nederlands onderzoek

In een theoriegestuurde evaluatie in combinatie met vragenlijst-onderzoek en focusgroepen is de Nederlandse spaarkring van Cash2Grow onderzocht (Von Meyenfeldt, Mateman, & Van den Bosch, 2021). Dit collectief organiseert spaarkringen waarbij groepen (twee)wekelijks bij elkaar komen voor ongeveer een jaar, en waar samen gespaard wordt (zie ook inleiding van dit rapport). De groepsleden beslissen over de toekenning van aangevraagde leningen en of er rente geheven wordt. Aan het eind van de spaarcyclus krijgt elke deelnemer het eigen gespaarde geld (en eventuele rente) terug. Met behulp van wetenschappelijke/theoretische literatuur uit de sociale psychologie werd nagegaan welke elementen van de verandertheorie (dus de aannames waar de interventie vanuit gaat) het sterkst worden onderbouwd. Daarnaast analyseerde men survey-resultaten van deelnemers en uitkomsten van focusgroepen. Daarbij is gebruik gemaakt van verschillende databronnen: vragenlijst onderzoek onder leden, participatieve workshops en gegevens van een managementinformatiesysteem, waar Cash2Grow de spaar- en leen activiteiten van leden in monitort. Hiernaast zijn door de onderzoekers gesprekken gevoerd met de initiatiefnemers en met spaarkringbegeleiders waarbij de ‘ervaren baat’ aan de orde is gekomen. Wellicht omdat het empirische deel enkel gebaseerd was op zelfrapportage van psychisch welzijn en verbeterde (financiële) vaardigheden (en niet op basis van objectieve meting van deze variabelen) spreken Von Meyenfeldt c.s. in dit verband van ‘effectindicaties’ bij leden.

Aan de hand van zowel het praktijkonderzoek als het literatuuronderzoek concludeert men dat de combinatie van activiteiten waar Cash2Grow op inzet ‘effectief kan bijdragen aan het financieel en sociaal weerbaar maken van mensen en het versterken van hun netwerk’ (Von Meyenfeldt, Mateman, & Van den Bosch, 2021: 27). Zo stelt men onder andere vast dat samen sparen bijdraagt aan gedragsverandering zoals meer motivatie en positief spaargedrag, het sociaal kapitaal van deelnemers vergroot, en dat een spaarkring als ‘oefenplaats’ voor sociale vaardigheden kan dienen. Of dit alles ook leidt tot sociaaleconomische positieverbetering, daarover doet het onderzoek geen uitspraken. Als aanbevelingen voor de verdere ontwikkeling van spaarkringinterventies adviseert men dergelijke interventies kleinschalig te organiseren, bij elke specifieke spaarkring goed te analyseren in hoeverre het mechanisme van leningen tussen deelnemers op steun kan rekenen (sommige sociale professionals bleken kritisch op lenen onder mensen met financiële problemen), het trainen met uitgewerkte thema’s (dus een inhoudelijke programmering, hoewel hier niet altijd behoefte aan is bij deelnemers, het sociale aspect staat meestal voorop), de garantie van een langdurige periode om de geleerde materie te ‘verinnerlijken’, en een aansluiting van de spaarkring bij welzijnsorganisaties en gemeentelijk sociaal beleid:

‘Op allerlei terreinen worden door gemeenten burgerinitiatieven gestimuleerd, en projecten gestart die bewoners in buurten helpen hun eigen projecten rondom zorg, duurzaamheid, welzijn en dergelijke op te zetten. Spaarkringen passen met hun laagdrempelige en vrijwillige karakter goed in deze beweging. Bovendien kan van de spaarkringen een preventieve werking uitgaan, omdat het leden kan helpen om te voorkomen dat zij in financiële problemen raken.’ (Von Meyenfeldt, Mateman, & Van den Bosch, 2021: 30)

In een kleinschaliger participatief actieonderzoek namen Lehman en Smets (2014) het Nederlandse spaarkring-achtige Do-It-Together Finance programma onder de loep, aangeduid als een *community-based financing mechanism*. Men deed etnografische observatie en semi-gestructureerde interviews bij drie verschillende praktijkgroepen. De onderzoekers signaleerden diverse positieve effecten bij de deelnemers, met name op het vlak van persoonlijk welzijn, verbeterde financiële vaardigheden en een groter sociaal netwerk, hoewel de onderzoekers in dit verband geen harde conclusies trekken en net als de hierboven besproken Von Meyenfeld c.s. liever spreken van 'indicaties'. Solidariteit wordt als belangrijkste succesfactor genoemd, een positief aspect van *social peer pressure*, aldus Lehman en Smets.

Rubink en Van Kempen (2020) evalueerden vier groepsgerichte interventies (empowerment en bewustzijnstrainingen) ter vergroting van de economische zelfstandigheid van vrouwen. Onderdelen die in de training aan bod kwamen zijn presentatievaardigheden, sollicitatietrainingen, gastsprekers van opleidingen en werkgevers, en excursies naar verschillende organisaties. Men analyseerde registraties van trainers en hield groepsgesprekken met deelnemers. Ook hier komt het sociale effect van lotgenotencontact als succesfactor naar voren, zij het dat niet alle deelnemers hiervoor open staan of er in gelijke mate van profiteren. Persoonlijke motivatie blijkt een cruciale voorwaarde. De een verheugt zich op het praten met andere vrouwen over hun leven, de ander is vooral op zoek naar het verbeteren van het cv en sollicitatievaardigheden en is minder gericht op contact met andere deelnemers. Verschillen in niveau en problematiek tussen de vrouwen bleek eveneens een belangrijk aandachtspunt. Het laat zien dat lotgenotencontact ook remmend kan werken. Omdat er veel verschillende taal- en opleidingsniveaus waren, moesten de vrouwen met een hoger taalniveau veel vertalen en daardoor gingen de trainingen voor hen vaak te langzaam, concluderen de onderzoekers. Hierdoor werden de deelnemers die op een hoger niveau zitten minder geholpen met de stappen die zij willen maken. Als mogelijke oplossing stellen Rubink en Van Kempen voor het splitsen van de groepen op basis van hun niveau. Een andere optie is het splitsen van de groepen op basis van hun doel: zo zou er bijvoorbeeld een groep gecreëerd kunnen worden voor deelnemers die een opleiding willen volgen en een groep voor vrouwen die op zoek zijn naar (vrijwilligers)werk. Niettemin bleek uit het onderzoek dat het zelfvertrouwen en zelfkennis van de deelnemers was gegroeid.

Een kwalitatief evaluatieonderzoek naar een trainingsprogramma voor Amsterdamse voedselbanken, met als doel om de financiële zelfredzaamheid van kwetsbare klanten te bevorderen, leverde eveneens positieve indicaties op (Hoogland & Mul, 2017). Het betrof een evaluatie van het 'Meer dan Voedsel Alleen programma'. De training werd interactief opgezet met ruimte voor de deelnemers om tips en ervaringen met elkaar uit te wisselen. Het trainingsprogramma bestond uit tien wekelijkse groepsbijeenkomsten van twee uur. Professionele trainers begeleidden samen met een vrijwillige gastvrouw/heer de trainingsbijeenkomsten, die plaatsvonden op een laagdrempelige locatie in de wijk, zoals een buurthuis. Onderwerpen die aan bod kwamen tijdens de training bestonden uit administratie en financiën, tips om rond te komen met je budget, voor jezelf opkomen en gezonde voeding. De onderzoekers hielden interviews met vijftien respondenten, op drie verschillende momenten (voorafgaande, tijdens en na de training), plus gesprekken met trainers en observaties bij vijf trainingsgroepen. De resultaten zijn daarnaast vergeleken met bevindingen uit evaluaties van vergelijkbare interventies voor voedselbankklanten. De opbrengst van de training werd beoordeeld op de doelgebieden financiële zelfredzaamheid, sociale activering, verminderd

sociaal isolement, eigenwaarden en assertiviteit en gezondheid. Op basis van de interviews constateerden de onderzoekers op de meeste doelgebieden positieve resultaten, met name op financiële vaardigheden en sociaal netwerk.

Tot slot onderzochten Van Dam, Klaver, Van der Weijden en Witte (2014) via de literatuur de effectiviteit van budgetcursussen voor financiële zelfredzaamheid. Hoewel deze aanpak eerder als een 'afstandelijk-nabij' moet worden gekenmerkt, keken zij met name ook naar de meerwaarde van het onderlinge contact tussen de cursisten. Van Dam e.a. concluderen op basis van verschillende studies dat de effectiviteit van dergelijke cursussen niet alleen wordt bepaald door de financiële educatie zelf, maar juist ook door sociale factoren (vgl. Robson, 2012). Ze stellen vast dat financiële zelfredzaamheid onder andere wordt versterkt door een vergroting van het sociaal kapitaal (aanboren nieuwe netwerken en hulpbronnen), en een versterking van een gevoel van inclusie, een gevoel 'erbij te horen'. Dit wordt veroorzaakt doordat cursisten elkaar onderling laten merken dat zij niet alleen staan in hun financiële uitdagingen, maar ook door een vermindering van 'self-blame'; negatieve ervaringen worden in een bredere context geplaatst waardoor die beter kunnen worden gerelativeerd. Ook de vaardigheid om met bureaucratische systemen om te gaan, wordt genoemd als succesfactor. Belangrijke voorwaarden zijn wel dat deelnemers gemotiveerd moeten zijn om iets aan hun financiële situatie te doen, en dat begeleiders of cursusleiders een vertrouwde omgeving creëren zodat het positieve effect van lotgenotencontact ook daadwerkelijk kan gedijen.

3.2. Self-help groups voor inkomensverbetering in de internationale literatuur

In het buitenland is onderzoek naar collectief-nabije interventies met een sociaaleconomisch oogmerk verder gevorderd. De internationale search leverde aanmerkelijk meer evaluaties op die dergelijke praktijken direct hebben onderzocht. In de internationale literatuur is met name veel onderzoek gedaan naar *self-help groups* (hierna: SHGs). Ze worden gedefinieerd als pragmatische en tegelijk therapeutische gemeenschappen waar deelnemers gezamenlijk een ruimte creëren om op een open en gelijkwaardige manier te interacteren (Hedlund, Landstad, & Tritter, 2019). Naast financiële oogmerken zoals groeiend spaarvermogen of werkhervatting, zijn van elkaar leren, zelfvertrouwen (*self-efficacy*) en persoonlijke groei voorname doelen.

Om te beginnen zijn er veel studies naar SHGs in ontwikkelingslanden, waar ook de oorsprong van de SHGs ligt (Singh, Ruivenkamp, & Jongerden, 2011). Geethanjali en Prabhakar (2013) deden onderzoek naar SHGs van vrouwen op het Indiase platteland. De vrouwen in deze groepen komen periodiek bij elkaar en sparen een klein bedrag in een gezamenlijk fonds ten behoeve van onderlinge financiële steun (bijvoorbeeld via leningen aan elkaar). Men onderzocht in hoeverre deelname het ondernemerschap en het 'economische empowerment' van de vrouwen bevorderde. Uit meer dan 35.000 SHGs selecteerde onderzoekers er vijf voor nadere analyse. Als selectiecriteria gold dat deze vijf groepen 'op een succesvolle manier functioneerden'. Resultaten waren unaniem positief: op elke variabele scoorden de vrouwen beter na deelname, onder andere op inkomen en meer zelfvertrouwen. In een soortgelijk onderzoek analyseerden Venkatesh en Kala (2010) de effecten van enkele SHGs in de Indiase deelstaat Tamil Nadu. Ook hier werden vijf groepen geselecteerd op basis van hun 'productieve' functioneren. Men nam een survey af onder 134 respondenten, en stelde vast dat het inkomen van de vrouwen was gegroeid na deelname in de SHG. Ook kon na deelname de meerderheid van de vrouwen (64%) hun schulden op tijd afbetalen. Een omvangrijk onderzoek van Assam (2015) vond dat vrouwen na deelname aan SHGs significante verbetering lieten zien op een reeks van economische indicatoren, zoals inkomen, werkgelegenheid en gegroeid spaarvermogen. In het onderzoek werden 25 groepen betrokken en werden voor- en nametingen gedaan.

Een kwalitatieve case-study van Kapoor (2019) in Noida, India vond dat deelname aan SHGs de vrouwen niet alleen economische empowerment opleverde. Het bevorderde ook hun emancipatoire bewustzijn, hun zelfvertrouwen en versterkte hun stem en inbreng in lokale besluitvorming (groter sociaal-politiek kapitaal). Onderzoek van Sundaram (2012) identificeert nog meer positieve neveneffecten van SHGs, bijvoorbeeld afname van huiselijk geweld, frequenter contact met personen buiten de eigen (plattelands)gemeenschap, en een gezondere leefstijl. Ook Kapoor wijst erop dat de SHGs vaak al snel meer worden dan alleen een sociaaleconomische hulpkring: het bevordert tevens participatie in lokaal-politieke vraagstukken. Via een literatuurbeschuiving keken Singh, Ruivenkamp en Jongerden (2011) naar werkzame condities ('key factors') van het functioneren van SHGs in India. Zij wijzen onder meer op het belang van voldoende motivatie bij de deelnemers, een zekere mate van homogeniteit tussen de deelnemers (onduidelijk blijft op welk vlak, VL) en transparantie in het functioneren en de besluitvorming van de groep. Ook blijken duidelijk gedefinieerde doelen en werkwijzen succesfactoren. Tot slot wijst men op een goede, inhoudelijke programmering: training en 'skills development' zijn cruciaal voor het succesvol toerusten van de deelnemers. Enkel sociale interactie is niet voldoende. Het belang van (groeps)motivatie levert wel een spanningsveld op: enerzijds stellen Singh e.a. dat de formatie, doelen en acties van een SHG

vooral vanuit de lokale gemeenschap zelf moet komen en dat prioriteiten niet moet worden opgelegd van buitenaf. Anderzijds zijn de SHGs deels afhankelijk van steun en professionele begeleiding van lokale overheden en - al dan niet westerse - NGOs.

Verlaten we India, dan zien we opnieuw overwegend positieve resultaten van SHGs. In de eerste plaats in studies uit Afrika. Een kwalitatief onderzoek naar zes SHGs voor vrouwen op het Nigeriaanse platteland ligt in lijn met de bevindingen uit India (Badejo, Majekodunmi, Kingsley, Smith, & Welburn, 2017). Via focusgroepen en diepte-interviews kwam aan het licht dat deelname aan de groepen het persoonlijk welzijn en psychische gezondheid van de vrouwen bevorderde. Ook hier werd weer vastgesteld dat de groepen daarmee ook een belangrijkere speler werden in lokale besluitvorming, bijvoorbeeld over omgevingskwesaties. Ook een surveyonderzoek naar SHG's in Ethiopië, registreerde een significant positieve impact op het psychologisch welzijn van vrouwen (Fagan, Quinn-Gates, Rebsso, & Cromie, 2021).

Fafchamps en La Ferrara (2011) analyseerden inkomensdata van individuen uit 15 SHGs in de arme stadsdelen van Nairobi, Kenia (gelijke verdeling vrouwen en mannen). Ten eerste werd een inkomensstijging als gevolg van deelname geregistreerd. De onderzoekers toetsten vervolgens een causaal verband. Men wilde achterhalen of onderlinge hulp binnen een SHG het inkomen van individuen doet stijgen, of dat er misschien sprake is van andere factoren, zoals een selectie-effect (bijvoorbeeld personen die al een wat hoger inkomen hebben of daartoe meer kansen hebben, organiseren zich sneller in een SHG). De statistische analyses van Fafchamps en La Ferrara tonen aan dat onderlinge steun ('mutual assistance') een significant sterkere verklarende factor vormt voor inkomensstijging dan alternatieve verklaringen. Interessant is dat de onderzoekers concluderen dat deze onderlinge steunfunctie toeneemt naarmate er een grotere variatie is in inkomensverschil tussen de deelnemers. Met andere woorden, een zekere sociaaleconomische afstand tussen deelnemers ('sterkere schouders helpen de zwakkeren') kan een extra gunstige uitwerking hebben:

'This [result] provides further evidence that the studied groups serve a mutual assistance function, seeking to help disadvantaged members of poor urban neighborhoods by incorporating them in groups with less disadvantaged individuals.' (Fafchamps & La Ferrara, 2011: 27-28).

Een andere statistische analyse van SHGs in Afrika komt van Greany, Kaboski en Van Leemput, (2013). De auteurs merken op dat hoewel SHGs veelal worden gepresenteerd als autonome en zichzelf empowerende groepen, zij in de praktijk voor hun formatie en functioneren afhankelijk zijn van hulp van buitenaf ('outside agents'). In Afrika is die hulp doorgaans afkomstig van professionals van al dan niet westerse NGOs. Greany c.s. wilden weten of een begeleiding van binnenuit, bijvoorbeeld door lidmaatschap van lokale ondernemers in SHGs, effectiever is dan begeleiding van buitenaf door NGO-professionals. Via Randomized Controlled Trials (RCT) van SHGs in onder meer Kenia, Tanzania en Uganda, vond men dat dat de groepen waarbij ondernemers de diensten van de zelfhulpgroep op zich namen inderdaad op verschillende punten beter presteren dan hun door NGOs begeleide tegenhangers. Na verloop van tijd kosten ze de NGO daardoor minder aan ondersteuningsuren. Het leverde de groepen zelf ook meer op: de leden in de interventiegroepen spaarden meer, leenden minder en vergrootten hun consumptiebereik meer dan de leden in de controlegroepen.

Tot slot de resultaten van een systematisch review van SHGs voor vrouwen in ontwikkelingslanden (Brody, et al., 2017). Men verzamelde en liet meta-berekeningen los op al het beschikbare experimentele onderzoek naar het onderwerp, gepubliceerd tussen 1984 en 2014. Daarnaast werd al het gepubliceerde kwalitatieve onderzoek in deze periode aan een hercodering onderworpen. De auteurs concluderen dat SHGs positieve effecten sorteren op economische en lokaal-politieke empowerment, sociale mobiliteit en zelfs de gezinsplanning van vrouwen. Opvallend is echter dat geen statistisch significant bewijs kon worden vastgesteld voor psychologische effecten van deelname, zoals een groter zelfvertrouwen of persoonlijk welzijn, een effect wat in de voorgaande besproken single-studies juist sterk wordt benadrukt. De causale mechanismen waarlangs positieve effecten worden bereikt, komen vooral door verbetering van financiële vaardigheden, een gevoel van solidariteit ('positive peer pressure'), en vergroting van het sociale netwerk. Brody c.s. wijzen er echter op dat de specifieke activiteiten en inhoudelijke programmering van verschillende SHGs veelal onduidelijk blijft. Hierdoor kan niet worden vastgesteld welk organisatie-model van SHG het meeste zoden aan de dijk zet, aldus de auteurs.

Maken we de stap naar SHGs in een westerse context, dan zijn we minder ruim bedeed met onderzoek. In het Verenigd Koninkrijk zijn sinds pakweg een decennium de Self-Reliant Groups (hierna: SRA) opgekomen, gemodelleerd naar de SHGs in India. Hoewel er (nog) geen directe evaluaties zijn van dit type interventie, beschouwen Roy, McHugh en O'Connor (2014) aan de hand van indirect onderzoek potentiële effecten van SRAs die hier de moeite waard zijn om te bespreken. Om te beginnen waarschuwen Roy c.s. dat de doorgaans positieve bevindingen van SHG-onderzoek in Azië niet automatisch opgaan voor doelgroepen in West-Europese landen. De verzorgingsstaat biedt een niveau van financiële zekerheid die voor bepaalde groepen in het geding kan komen als zij een transitie maken van uitkeringsgerechtigdheid naar betaalde arbeid (vgl. de aloude 'werk moet lonen' discussie in Nederland, zie o.a. (Teulings, 2022)). Volgens Roy c.s. wordt dit risico vergroot doordat veel deelnemers van SRAs alleenstaande ouders zijn die de kosten van de opvoeding moeten meewegen in hun beslissing over een eventuele overstap naar betaald werk. De zorg is dan dat een betaalde aanstelling of groei van het persoonlijk inkomen via spaarkringen, per saldo niet meer oplevert dan hun huidige uitkering, en daardoor dus ook niet leidt tot een positieverbetering (zie ook Ray, Hoggart, Vegeris, & Taylor, 2010).

Niettemin kunnen volgens Roy c.s. aan de hand van indirect onderzoek aspecten van SRAs worden onderscheiden waarvan mag worden aangenomen dat ze ook in een westerse context positief effect sorteren. Het mechanisme van een spaarkring maakt deelnemers minder afhankelijk van leningen van dure of louche kredietvertrekkers. Toegang tot betaalbare leningen vermindert op zijn beurt stress en verbetert het psychisch welzijn (Dobbie & Gillespie, 2010). Aangetoond is dat een reductie van geldzorgen tot meer rationele financiële beslissingen leidt die op langere termijn weer leidt tot verbeterde financiële vaardigheden, feitelijk een omkering van de armoedeval (Lenton & Mosley, 2012). Ook met het oog op sociaal kapitaal wijzen SRAs in de richting van positieve effecten. Deelnemers kunnen hun sociale netwerk vergroten, niet alleen door banden aan te gaan met andere deelnemers, maar ook met relevante professionals en vertegenwoordigers van overheidsvoorzieningen. Ook in een westerse context kan dit alles leiden tot zowel emotionele als praktische steun waarmee een positieverbetering is te bewerkstelligen, aldus Roy c.s..

3.3. Groepsinterventies gericht op verbetering arbeidspositie

Het spaarkring-model van de SHGs is niet de enige wetenschappelijk onderzochte collectief-nabije praktijk uit de internationale literatuur. Groepsinterventies die lotgenotencontact faciliteren met het oog op werkgelegenheid bieden eveneens inzichten. In een Canadese review van groepsgerichte loopbaanbegeleiding voor sociaaleconomisch kwetsbare groepen, verwijzen De Raaf, Shek-wai Hui en Sims (2011) in dit verband naar de positieve onderzoeksresultaten van de Canadese 'Job clubs'. Groepjes werkzoekenden vormen informele netwerken waarin men elkaar helpt bij het zoeken naar (beter) werk, bijvoorbeeld door workshops te organiseren, al dan niet begeleid door een professionele trainer. Onderzoek met voor- en nametingen toonde een hogere mate van *self-efficacy* aan na deelname aan de Job clubs. Dat hogere niveau van zelfvertrouwen hing weer positief samen met een grotere kans op werk. Interessant is dat de homogeniteit van de deelnemers als een extra werkzaam element wordt genoemd:

'Due to the similarity of participants, a participant can model behaviour based on other members' participation.' (De Raaf, Shek-wai Hui, & Sims, 2011: 6).

Het Job club-model heeft volgens de onderzoekers alle eerdergenoemde werkzame elementen in zich van een collectief-nabije aanpak. Ten eerste zorgt de groepsetting voor een steviger leerbasis en bevordert het de individuele verantwoording over het geleerde (vgl. het 'positive peer pressure' effect van de SHGs). Ten tweede kan het zorgen voor een synergie-effect wanneer personen aan gemeenschappelijke doelen werken zoals werkhervatting of een betere baan, en elkaar daarbij ondersteunen en aanmoedigen. Een synergie-effect ontstaat met name als groepsleden kunnen leren van elkaars ervaringen, kennis of vaardigheden. Daarmee kunnen deelnemers ideeën en strategieën ontwikkelen die niet mogelijk waren geweest als zij in isolatie tot elkaar hadden gehandeld. Ten derde zorgt groepsgerichte loopbaanondersteuning voor extra toewijding door een zekere mate van wederzijdse afhankelijkheid ('interdependence'). Volgens De Raaf c.s. zijn die groepsinterventies die samenwerking aan gerichte doelen en bewust wederzijdse afhankelijkheid organiseren, het meest effectief. Zomaar een groep werkzoekenden bij elkaar zetten is niet voldoende, en kan zelfs negatieve effecten sorteren zoals demotivatie of spanningen (vgl. hier het onderzoek naar groepsdynamiek van Johnson en Johnson (1998)). Ten vierde is groepsgerichte ondersteuning een belangrijke determinant van 'self-efficacy', het geloof in eigen kunnen, wat op zijn beurt weer kan leiden tot positieverbetering.

In Australië vergeleken Henderson, Muller en Helmes (2013) of er een empirisch effectverschil bestaat tussen een individuele en collectieve aanpak bij re-integratietrajecten. Men onderzocht de psychologische effecten en werkhervattingskans van verschillende type interventies binnen een samplegroep van 783 werklozen. Hoewel men inderdaad vond dat een verbetering van het psychisch welzijn (o.a. meer zelfvertrouwen, minder depressie en minder stress) de kans op re-integratie vergrootte, was er geen statistisch significant verschil in resultaat hierin tussen interventies gebaseerd op individueel maatwerk en een groepsgerichte aanpak. De onderzoekers concluderen hieruit dat peer ondersteuning via een groepsgerichte aanpak net zo effectief kan zijn als individuele begeleiding. Het kan daarmee een kosteneffectieve oplossing zijn voor het verbeteren van de psychologische gezondheid van werkzoekenden en barrières wegnemen voor re-integratie. Tegelijk waarschuwt men dat er altijd een goede intake nodig blijft: niet elk individu is geschikt voor een

collectieve aanpak met lotgenoten en niet bij iedereen zal het in dezelfde mate effect sorteren (men vond immers niet dat een collectieve aanpak effectiever is, enkel dat het niet minder effectief is dan een individueel traject).

In een soortgelijk RCT-onderzoek in de Verenigde Staten werden de resultaten vergeleken van de groepsgerichte aanpak Work-related cognitive behavioral therapy (WCBT) en Vocational services 'as usual', dus de standaard individuele loopbaanbegeleiding (Himle, et al., 2014). Ook hier wilde men weten in hoeverre de interventies het psychisch welzijn van werkzoekenden verbeteren, zodanig dat het de kans vergroot op werkhervatting, en vervolgens of er verschil in effectiviteit bestaat tussen de individuele en groepsgerichte aanpak met lotgenoten. De *sample size* was een stuk kleiner dan in het hiervoor besproken Australische onderzoek (N=58). De groepsaanpak zorgde voor een significant grotere reductie in psychische problemen (o.a. stress, depressie) vergeleken met standaard individuele begeleiding. Echter, men registreerde geen verschillen met betrekking tot de werkhervattingskans. Uit een Amerikaanse evaluatie van enkele groepsgerichte aanpakken voor werkzoekende jongeren en jongvolwassen blijkt dat ook voor deze doelgroepen geldt dat psychisch welzijn en werkhervattingskans toenemen naarmate men participeert in groepsgerichte aanpakken (Vuori & Price, 2015). Echter, met alleen peer-ondersteuning ben je er nog niet: ook hier wijzen de auteurs op het belang van motivatie en een goede programmering via een actief leeraanbod, bijvoorbeeld vaardigheidstraining.

Op basis van de hierboven besproken experimentele individuele studies, lijkt het er dus op dat groepsgerichte peer-ondersteuning veelbelovende resultaten kan boeken als het gaat om de *self-efficacy* van kwetsbare werkzoekenden, en soms, maar niet altijd, indirect de kans op werk vergroot. Deze resultaten worden nog eens onderschreven door de uitkomst van een meta-analyse van Liu, Huan en Wang (2014). Liu e.a. berekenden aan de hand van 47 gepubliceerde (quasi)experimentele studies dat de kans op werk toeneemt naarmate werkzoekenden participeren in interventies met een zekere mate van peer-ondersteuning, en dat dit effect deels wordt gemedieerd door verbeterd zelfvertrouwen. Wel moet hierbij worden aangetekend dat Lui c.s. vonden dat het positieve effect op werkhervattingskans met name optreedt als deelnemers gemotiveerd zijn en de interventies een inhoudelijke programmering hebben gericht op het ontwikkelen van vaardigheden.

3.4. Institutioneel kader en ondersteuningsstructuur

In het voorgaande zijn aan de hand van de literatuur reeds enkele voorwaarden naar voren gekomen voor een positief effect van collectief-nabije interventies. Bijvoorbeeld een inhoudelijke programmering gericht op het actief bijleren van financiële vaardigheden en arbeidsvaardigheden, en een gedegen (bege)leiding. De search heeft echter ook specifieke studies opgeleverd die succesvolle condities of randvoorwaarden gericht hebben onderzocht. Welk institutioneel kader en ondersteuningsstructuur zijn vereist voor een succesvol verloop van collectief-nabije praktijken?

In een Noorse studie werd de werking van 12 self-help groups etnografisch onderzocht (Stokken, Barstad, & Thokle, 2012). De oogmerken van de verschillende groepen liepen uiteen van louter gezondheidsdoelen (bijvoorbeeld tegengaan obesitas) tot meer sociaaleconomische doelen voor lokaal kwetsbare groepen. Men wilde weten welke elementen van de ondersteuningsstructuur bijdragen aan een succesvol of juist onsuccesvol functioneren van deze burgergroepen. Men analyseerde documenten (correspondentie, notulen), nam diepte-interviews af en observeerde bij bijeenkomsten. Stokken c.s. concluderen in de eerste plaats dat de meest succesvolle SHGs concrete doelen formuleren, en die koppelen aan concrete activiteiten. De groepen die te vaag waren in hun doelformulering, worstelden meer in hun bestaan of kregen te maken met meer uitval. Ook die groepen die in staat waren hechte banden aan te gaan met het systeem (met name met relevante instanties) bleken succesvoller in de uitvoering. Hoewel self-help groups kunnen worden gezien als burgerinitiatieven, blijkt een sterke vervlechting met de systeemwereld van instanties dus een belangrijke succesfactor, een uitkomst die we deels ook tegenkwamen bij het onderzoek naar self-help groups in ontwikkelingslanden (zie paragraaf 3.2). De groepen die het moeilijk hadden, opereerden te geïsoleerd van hun omgeving. Er was – anders gezegd – bij deze groepen te weinig interactie tussen de leefwereld van de self-help groups en de systeemwereld van instanties. Stokken c.s. observeerden dat ze daardoor in zichzelf gekeerd raakten:

‘Looking at the projects that struggled, we found they were to a larger degree isolated from their surroundings. This resulted in them having a more limited register of means and services to draw upon. This led to a focus upon the means available instead of the goals they aimed to achieve. This in turn created a project-centered rigidity that seemed to obstruct the flexibility needed in situations when confronted with multiple perspectives, wishes and demands from stakeholders, actors, and partners.’ (Stokken, Barstad, & Thokle, 2012: 109).

De meest succesvolle groepen investeerden in partnerschappen met actoren uit zowel de civiele als publieke sector, waarbij er tevens veel flexibele ruimte werd gecreëerd voor verschillende personen om invloed uit te oefenen of om op verschillende momenten de kar te trekken. Groepen die meer individueel geleid werden of sterk afhankelijk waren van de inzet van een bepaald persoon functioneerden een stuk slechter. Volgens Stokken c.s. is het dus belangrijk dat er een zekere fluiditeit bestaat tussen de verschillende netwerken van betrokkenen. Tot slot observeerden de Noorse onderzoekers dat de manier waarop de groepen omgingen met feedback bepalend blijkt voor succes. De groepen die openstonden voor feedback van zowel de eigen leden als instanties van buiten, konden maximaal profiteren van een positief leerproces:

‘One might argue that the evaluation/learning process is the carrier mechanism that allows understanding and mutual acceptance to flow between System and Lifeworld. Where such processes blossom, better conditions might develop; where they are lacking, pure chance will govern what happens. On this basis we ascribe part of the fumbling approach of those projects that struggle to the lack of feedback processes.’ (Stokken, Barstad, & Thokle, 2012: 110).

Resumerend stellen Stokken c.s. dat – naast voldoende middelen, een goede leiding en organisatie, en een vervlechting tussen leef- en systeemwereld – een zekere flexibiliteit/informaliteit misschien nog wel de belangrijkste succesfactor is voor het functioneren van collectief-nabije projecten:

‘As long as the projects are flexible and allow for various perspectives and intentions across the boundary between public and voluntary sector, project funding can be a viable way to promote self-help as a grassroots phenomenon. On the contrary, when projects are carried out by an organization within the System in an instrumental way across this border, they seem to fail.’ (Stokken, Barstad, & Thokle, 2012: 110).

Een tweede internationale studie die relevante inzichten oplevert over een succesvol institutioneel kader komt uit het Verenigd Koninkrijk (Chaudhary, Avis, & Munn-Giddings, 2010). In een ambitieus onderzoeksproject analyseerde men aan de hand van een database de gedetailleerde gegevens van 936 self-help groups in Nottingham. Men keek naar de ‘survival rates’ van de groepen opgericht tussen 1982 en 2007 en de factoren die daarmee samenhangen. Net als bij het Noorse onderzoek, ging het om self-help groups in zowel de gezondheidssector als het sociaaleconomisch domein. Interessant is dat deze groepen ook met elkaar werden vergeleken. De focus lag vooral op de faalfactoren: men bracht in kaart waarom de groepen weer werden opgedoekt. Opvallend is dat de onderzoekers in eerste instantie concluderen dat de meerderheid van de groepen in de sample alweer ter ziele was voordat zij überhaupt begon te functioneren als collectief initiatief. Volgens Chaudhary c.s. is deze ‘high turnover rate’ in lijn met Amerikaans onderzoek naar de levensduur van self-help groups einde vorige eeuw (Borkman, 1999). De groepen in het fysieke gezondheidsdomein hadden echter een grotere kans om voorbij deze fase te geraken dan de groepen met sociaaleconomische doelen, maar onduidelijk blijft waarom. Veruit de belangrijkste algemene redenen voor opheffing van de groepen bleek het wegvallen van leiderschap (‘group leader’s withdrawal’) en dalend ledenaantal.

Op basis van hun analyse wijzen de auteurs op een aantal factoren die belangrijk zijn voor een succesvol functioneren van collectief-nabije praktijken. Ten eerste moeten de groepen gedurende hun bestaan in staat zijn nieuwe leden aan te trekken. Het is dus zaak dat de groepen geregeld de publiciteit zoeken en actief aan werving doen, en niet in zichzelf gekeerd raken (vgl. de uitkomsten van het hiervoor besproken Noorse onderzoek van Stokken e.a.). Ten tweede moet worden gestreefd naar een optimale balans van professionele ondersteuning. Te weinig professionele ondersteuning kan leiden tot isolatie, verval en uiteindelijk opheffing. Te veel professionele ondersteuning kan leiden tot bureaucratische rompslomp of een ‘overname’ van het burgerinitiatief door instanties. Er moet dus een delicaat evenwicht worden bereikt, maar het verband tussen professionele ondersteuning en levensduur van collectief-nabije praktijken is niet eenduidig:

'The findings [...] appear to support the view that the effects of professional involvement are not straightforward. Over half of the groups that closed after 10 years or more did not have any links with professionals suggesting that professional contact is not vital to group survival.' (Chaudhary, Avis, & Munn-Giddings, 2010: 351)

De auteurs waarschuwen bovendien voor al te simpele oplossingen voor een langere levensduur van collectief-nabije praktijken. Het hoort erbij dat burgerinitiatieven als self-help groups ook weer ophouden te bestaan. Het ledenaantal remt doorgaans af nadat in de beginfase veel is gedaan aan ledenwerving en naarmate een groep langer bestaat, door natuurlijke uitval. Een veelvoorkomende reactie hierop is dat overheden of instanties dit natuurlijke verval zien als problematisch en manieren zoeken om ze op te lossen, teneinde de levensduur van de praktijken tot in het oneindige te verlengen. Maar volgens Chaudhary c.s. is deze strategie niet zonder risico:

'The risk in this approach is that extending groups' lives may come to take priority over allowing them to evolve in their own unique and spontaneous ways. Interventions designed to improve longevity could thus undermine groups' effectiveness [...]. The 'problem' of group closure due to key member withdrawal or declining membership may be an intrinsic by-product of how groups work and thus interference in these processes could fundamentally alter the group's nature.' (Chaudhary, Avis, & Munn-Giddings, 2010: 352)

Dit impliceert niet dat collectief-nabije praktijken geen professionele ondersteuning zouden moeten krijgen of dat begeleiding en advies door instanties altijd onwenselijk is. Maar het betekent wel dat betrokkenen vanuit professionele instanties of de overheid ervoor zorg moeten dragen dat hun begeleiding de natuurlijke processen en patronen van de groepen aanvult en niet in de weg zit, aldus Chaudhary c.s. Tot slot plaatsen de auteurs op basis van hun analyses kanttekeningen bij de notie dat collectief-nabije praktijken zoals self-help groups functioneren op basis van wederkerigheid tussen de leden (waarbij het voordeel voor deelname van een individu is afgeleid van het helpen van anderen en een bijdrage aan het collectief). Het feit dat zoveel groepen stoppen nadat bepaalde sleutelpersonen of leiderschapsfiguren wegvallen, duidt erop dat het belang van het wederkerigheidsprincipe niet moet worden overschat.

'The withdrawal of the key member would seem unlikely to have such effects if the members were all contributing to the group. However, it may be that reciprocity applies only to the substantive work of groups, for example with regard to giving and receiving support, and not to its organisational functions.' (Chaudhary, Avis, & Munn-Giddings, 2010: 352).

3.5. Online vs. fysieke nabijheid

Bij collectief-nabije praktijken als spaarkringen of job clubs denken we in eerste instantie aan contact in fysieke aanwezigheid tot elkaar: groepen mensen die samenkomen in zaaltjes, buurthuizen of klaslokalen. Maar de opkomst van internet, smartphones en sociale media hebben de mogelijkheden voor collectieve hulpactiviteiten verruimd tot het digitale domein. Uit onder meer praktische en kosten-gerelateerde overwegingen is het relevant om na te gaan of online-bijeenkomsten of peer-ondersteunende sociale media-groepen even effectief kunnen zijn, of misschien wel effectiever. De search heeft verschillende studies opgeleverd die hier inzicht in geven.

In Chili is de effectiviteit van self-help peer groups onderzocht met het oog op preventief sparen bij kleine, financieel kwetsbare ondernemers, met een specifieke focus op de invloed van sms-verkeer en app-berichten als alternatief voor fysieke bijeenkomsten (Kast, Meier, & Pomeranz, 2012). Men organiseerde twee gerandomiseerde veldexperimenten onder 2.687 groepsdeelnemers. In het eerste experiment keek men of deelname aan de self-help groups de kans op sparen vergrootte. In de experimentgroep groeide het spaarvermogen 3,5 keer zoveel als in de controlegroep, en het gemiddelde totale spaarvermogen verdubbelde bijna. Het tweede experiment toonde aan dat soortgelijke resultaten kunnen worden geboekt wanneer de groepsleden feedback krijgen via sms- en appverkeer, zonder fysieke bijeenkomsten of face-to-face contact met peers. Participanten in de experimentgroep kregen tweewekelijks bemoedigende appjes (verzonden door het onderzoeksteam), en bij elke inleg in de spaarkring werd een appje verzonden die de deelnemer feliciteerde met zijn of haar bijdrage. Als iemand een inleg had gemist, kreeg de deelnemer daar via de app een herinnering over.

De resultaten qua groei van het spaarvermogen waren in de experimentele groep (feedback enkel via digitale tekstberichten) gelijk aan die van de controlegroep (feedback van peers via fysieke bijeenkomsten). Bovendien bleek dat het positieve spaargedrag in de experimentgroep aanhield gedurende de onderzoeksperiode van drie maanden, terwijl in de controlegroep er sprake was een terugval in spaargedrag. Kast c.s. verklaren dit doordat in de experimentgroep (feedback via tekstberichten) deelnemers bewust zich moesten afmelden voor de berichtendienst, terwijl participanten in de controlegroep elke week hun gezicht moesten laten zien om feedback te krijgen.

Aan de hand van de onderzoeksresultaten relativeren Kast c.s. de invloed van 'peer pressure' in self-help groups. Het idee dat deelnemers vooral gemotiveerd worden om zichzelf sociaaleconomisch te verheffen doordat ze gestimuleerd worden door het gedrag of succes van hun peers, is niet verworpen, maar het blijkt geen cruciale voorwaarde voor succes. Aldus kunnen met deze alternatieve, digitale aanpak organisatie-inzet en kosten worden gedrukt, alsook de mogelijk negatieve effecten van peer pressure worden vermeden, aldus de auteurs:

'In sum, we find that feedback text messages are effective even without savings buddies and that peer pressure is not required. This not only makes them less cumbersome to implement and scale, it also avoids the potential disutility from social pressure, which can make participants potentially worse off.' (Kast, Meier, & Pomeranz, 2012: 22)

In een Duitse studie is de toegevoegde waarde van peer-ondersteuning via social media onderzocht in de context van jeugdwerkloosheid (Klier, Klier, Thiel, & Agarwal, 2019). In het onderzoek werd conventionele 1-op-1 loopbaanbegeleiding van werkloze jongeren door consulenten vergeleken met whatsapp-groepsondersteuning door lotgenoten ('mobile peer groups'). Via een gerandomiseerd veldexperiment werd het effect van beide aanpakken geïsoleerd. In totaal participeerden 1.400 jongeren in het onderzoek. De jongeren in de experimentgroep (dus de mobile peer groups) werden ondergebracht in kleinschalige whatsapp-groepen van tien tot niet meer dan 15 peers om zoveel mogelijk vertrouwen te wekken en emotionele steun te geven. Daarnaast werden de jongeren gegroepeerd op basis van leeftijd zodat loopbaan-issues gelijksoortig zouden zijn, en om een groepsidentiteit te kweken. Om het whatsapp-verkeer in goede banen te leiden, werd elke whatsapp-groep gemodereerd door een loopbaan-consulent. De jongeren in de controlegroep kregen de 'treatment-as-usual', dus 1-op-1 loopbaanbegeleiding door een consulent.

De onderzoeksresultaten leggen bloot dat loopbaanbegeleiding van peers via social media van toegevoegde waarde kan zijn in vergelijking met conventionele, individuele loopbaanbegeleiding. De whatsapp peer-ondersteuning vergrootte significant de kans op onder meer het vinden van werk en opleidingsmogelijkheden, en verbeterde de attitude van de jongeren jegens werk, carrière-keuzes en zoekintensiteit naar vacatures. De effectgrootten bleken bovendien aanzienlijk: waarden lagen tussen de 0.4 en 0.6. Op basis van deze bevindingen pleiten Klier c.s. voor een 'modernisering' van de praktijk van loopbaanbegeleiding. Om de werkgelegenheid van jongeren te vergroten en om lotgenotencontact te faciliteren, zouden overheden en arbeidslokketten meer kunnen doen met sociale media, apps en andere digitale toepassingen. Hierbij hoeft er volgens de auteurs dus niet altijd een fysieke component aanwezig te zijn:

'Labor agencies might adopt a more network-oriented working mode initiating interactions and discussions between peers, in addition to one-on-one counseling. Furthermore, Career Communities can help practitioners create an environment where emotional support of youths is facilitated based on mobile characteristics such as accessibility, disinhibition, and written [communication] in addition to oral interaction.'

Via een identiek design is het effect van online peer groups onderzocht bij werkloze volwassenen (Felgenhauer, Förster, Kaufmann, Klier, & Klier, 2019). De doelgroep betrof in dit geval werklozen in Duitsland met 'complexe barrières' zoals verslavingsproblemen of financiële armoede. Ook in dit onderzoek werd via een gerandomiseerd veldexperiment het resultaat van 1-op-1 loopbaanbegeleiding door consulenten vergeleken met whatsapp-groepsondersteuning door lotgenoten ('online peer groups'). Het aantal participanten was echter een stuk kleiner (125) en de afhankelijke variabelen waren niet gericht op meetbaar resultaat, maar op subjectieve beleving op basis van zelfrapportage. In plaats van de baankans en het vinden van werk, ging het in deze studie vooral om het geloof in eigen kunnen (self-efficacy).

Hoewel de effectgrootten in vergelijking met het experiment bij jongeren kleiner uitvielen, bleek het positieve effect van online peerondersteuning nog steeds aanzienlijk, met waarden tussen de 0.2 en 0.4 voor onder meer *job search self-efficacy* (het geloof dat men een baan kan vinden en succesvol kan uitvoeren) en *job search clarity* (de mate waarin men een helder beeld heeft van de eigen carrièremogelijkheden). De kleine *sample size* liet echter geen uitspraken toe over statistische

significantie. Interessant is dat Felgenhauer c.s. ook een – bescheiden - positief effect registreerden op een verbetering van digitale vaardigheden als gevolg van deelname aan de online peer groups (0.22). Gegeven het toenemende belang van digitale vaardigheden voor organisaties (Van Laar, Van Deursen, Van Dijk, & De Haan, 2017), en gegeven het feit dat werklozen en personen in een kwetsbare sociaaleconomische positie relatief minder goed ontwikkeld zijn in deze vaardigheden (Van Deursen & Van Dijk, 2011), is het interessant dat de doelgroep op dit vlak eventueel kan profiteren van online peer ondersteuning. Hierbij moet wel worden aangetekend dat in het onderzoek van Felgenhauer c.s. *digital skills* – evenals de andere afhankelijke variabelen - werd gemeten op basis van zelfrapportage, en niet via een empirische toetsing van de digitale vaardigheden zelf.

Tot slot de resultaten van een Nederlandse evaluatie van een online interventie voor werklozen met veelvoorkomende psychische klachten (Lagerveld & Bennenbroek, 2015). Men keek in dit onderzoek niet zozeer naar het resultaat van de interventie als wel naar ‘kritische succesfactoren’ in de uitvoering. De interventie bestond uit groepsgewijze onderdelen die in verschillende vormen werden aangeboden, zoals tekst lezen, filmpjes bekijken, discussie en opdrachten uitvoeren, online of in de praktijk. De groepsgewijze onderdelen kregen vorm in begeleide live groeps-chats waarbij deelnemers elkaar steunden en met elkaar meedachten in oplossingen. Het uiteindelijke doel van de interventie was om via het online lotgenotencontact de re-integratiekansen van de doelgroep te vergroten. Om dit te bewerkstelligen, ging de aandacht uit naar het versterken van werkzoekvaardigheden in combinatie met het versterken van het zelfbeeld, de persoonlijke motivatie en de eigen regie. Deelnemers leerden bijvoorbeeld effectiever omgaan met de obstakels die hun psychische klachten opwierpen voor het vinden van werk.

Onderzoeksmethoden betroffen onder meer interviews met (wetenschappelijke) experts en focusgroepen met (ervarings)deskundigen. Lagerveld en Bennenbroek stellen dat online interventies een kosteneffectief alternatief kunnen zijn voor face-to-face begeleiding. Voor cliënten kan online dienstverlening aantrekkelijk zijn doordat het barrières overbrugt wat betreft reizen en wachttijden of stigma. Door de anonimiteit ervaren cliënten minder schaamte voor hun klachten waardoor ze makkelijker hulp zoeken. Men concludeert dat vrijwel alle doelen die face-to-face aanpakken voor werklozen nastreven ook zijn te realiseren in een online vorm. Een belangrijk aandachtspunt voor online-dienstverlening is het voorkomen van uitval door te zorgen dat mensen gemotiveerd zijn en blijven. Andere kritische succesfactoren bleken de mogelijkheid voor digitale interactie niet enkel tussen de cliënten, maar ook tussen de cliënten en de begeleider, een niet te complex of te uitgebreid aanbod van trainingsinhoud, enige keuzevrijheid voor de cliënten, toegankelijke online-technologie (niet te innovatief), ondersteuning via beeldmateriaal en inbreng van spelelementen tijdens het contact met lotgenoten.

4. Conclusies

De effectiviteit van collectief-nabije interventies

Alle gevonden single (kwalitatieve) studies, meta-analyses en kwantitatief onderzoek uit zowel binnen als buitenland rapporteren positieve effecten van lotgenotencontact. Dit geldt zowel voor de volwassenendoelgroep als jongeren. Vanwege de kwalitatieve methoden (zelfrapportage/ervaringen van respondenten) moet het Nederlandse onderzoek zich evenwel beperken tot indicaties van verbeteringen op sociaal en psychisch vlak, zoals meer geloof in eigen kunnen (self-efficacy) of meer sociaal kapitaal. Maar het kan geen bewijs leveren dat een dergelijke gedragsverandering of netwerkvergroting zich ook daadwerkelijk manifesteert, en evenmin of collectief-nabije praktijken leiden tot een hoger inkomen of vergroting van de baankans. Buitenlandse studies naar collectief-nabije praktijken zijn vaker gebaseerd op kwantitatieve voor- en nameting van gedragsverandering, vaardigheden, sociaal netwerk en sociaaleconomische positieverbetering. Ook hier zijn de resultaten doorgaans positief: na deelname aan collectief-nabije praktijken als spaarkringen of werkclubjes rapporteren vrijwel alle studies positieve resultaten op een reeks van variabelen, zoals self-efficacy, een groeiend inkomen, verhoogde kans op (beter) werk⁴, verbeterde financiële vaardigheden en meer participatie in lokaal-politieke besluitvorming (actief burgerschap). Er zijn enige aanwijzingen dat een collectief-nabije aanpak ook preventief kan werken in termen van het bevorderen van positief leer- en spaargedrag en het voorkomen van schulden. Maar in hoeverre gunstige resultaten beklijven op de lange termijn, kan door een gebrek aan longitudinaal onderzoek niet worden beantwoord.

Motivatie en educatie zijn cruciale voorwaarden

De literatuur heeft verschillende werkzame factoren en succesvoorwaarden opgeleverd van collectief-nabije interventies. Persoonlijke motivatie van deelnemers is het meest frequente element. Hoewel een paar studies motivatie zien als een *gevolg* van groepscontact, identificeren verreweg de meeste evaluaties motivatie als een *voorwaarde* voor succes. Deelnemers moeten voldoende gemotiveerd zijn om mee te doen aan een collectief-nabije praktijk om het te laten renderen. Een andere, vrijwel unaniem voorkomende werkzame factor is een kwalitatief goede, inhoudelijke programmering of training gericht via actieve leermethoden. Bijvoorbeeld educatie op het gebied van financiële vaardigheden, budgettering, planning en arbeidsvaardigheden. Vrijwel alle studies concluderen in dit verband dat sociale interactie alleen – al dan niet via spaarconstructies - niet voldoende is. Er moet ook een kwalitatief goed, inhoudelijk leeraanbod zijn. Dit leeraanbod kan worden verzorgd door een (externe) professional, maar ook door een deskundige deelnemer. Wel moet dit leeraanbod op zijn beurt aan een aantal voorwaarden voldoen: het moet kleinschalig zijn (kleine leergroepjes), niet te complex, en een langere doorlooptijd hebben (minimaal enkele maanden) om het geleerde materiaal bij deelnemers te verinnerlijken. De literatuur geeft weinig inzicht in welke mate er tussen deelnemers instantiekapitaal wordt uitgewisseld en welke concrete invloed dit heeft op positieverbetering. Slechts twee studies identificeerden als succesfactor de vaardigheid om met bureaucratische systemen om te gaan (Van Dam et al., 2014; Robson, 2012). Maar de studies verschaften geen inzicht in de mechanismen hierachter of concrete resultaten hiervan.

---

⁴ De in dit rapport besproken studies waren uitsluitend gericht op het *vinden* van werk door werklozen/werkzoekenden, niet op het *behoud* van werk (voorkomen uitval arbeidsproces).

De ideale sociale compositie van deelnemers

De literatuur is enigszins diffuus over wat voor sociale compositie van het deelnemersveld het meest effectief is. Een deel van het onderzoek wijst vooral op het belang van homogeniteit zodat deelnemers gelijkgezinden kunnen treffen en zich onderling verbonden en vertrouwd voelen (Rubingh & Van Kempen, 2020; Singh, Ruivenkamp, & Jongerden, 2011; zie ook Lehmann, 2021). Een ander deel suggereert juist dat een zekere mate van heterogeniteit en variatie – met name naar inkomen - meer zoden aan de dijk zet (Fafchamps & La Ferrara, 2011; Greany, Kaboski, & Van Leemput, 2013). Wellicht is een balans hierin het meest wenselijk. Een beperkte mate van sociaaleconomische afstand en variatie kan gunstig werken in de zin dat zwakkere deelnemers zich kunnen optrekken aan sterkere schouders, een mechanisme dat zich ook bij individuele peer ondersteuning manifesteert (zie Uyterlinde, Lub, De Groot, & Sprinkhuizen, 2009). Maar een te groot verschil tussen deelnemers in termen van sociaaleconomische positie, opleidingsniveau of verschillen in persoonlijke problematiek of ambitieniveau, zou kunnen leiden tot gebrek aan binding of zelfs wantrouwen en spanningen. Dit kan een remmend effect hebben op potentieel positieve effecten van het groepscontact.

Vereiste ondersteuningsstructuur

Balans is ook het devies als we kijken naar het vereiste institutionele kader en de ondersteuningsstructuur. De literatuurstudie wijst uit dat te weinig professionele ondersteuning kan leiden tot isolatie, verval en uiteindelijk opheffing van een collectief. De rol van de overheid c.q. gemeente bij dit soort initiatieven blijft dus cruciaal. Maar te veel professionele ondersteuning kan leiden tot bureaucratische rompslomp of een ‘overname’ van het burgerinitiatief door instanties. Er moet dus een delicaat evenwicht worden bereikt. Hoewel collectief-nabije praktijken vooral collectieven zijn voor en door burgers, is het hoe dan ook niet wenselijk als zij te geïsoleerd van hun bureaucratische omgeving opereren, zo blijkt uit de literatuur. Er moet enige vervlechting zijn tussen leefwereld en het bureaucratische systeem. Onderzoek wijst uit dat de meest succesvolle groepen investeren in partnerschappen met actoren uit zowel de civiele als overheidssector, waarbij er tevens flexibele ruimte wordt gecreëerd voor verschillende sleutelpersonen om invloed uit te oefenen of om op verschillende momenten de kar te trekken (Stokken, Barstad, & Thokle, 2012). En dit kunnen dus zowel ervaringsdeskundige burgers zijn als professionals of ambtenaren.

De potentie van online-interventies

Het beschikbare onderzoek naar online-interventies laat zien dat online lotgenotencontact en zelfs anonieme sms-diensten binnen werk- of spaarclubjes, minstens zo effectief zijn als fysieke bijeenkomsten. Met name op basis van de positieve uitkomsten van anonieme sms-diensten, relativeren verschillende onderzoekers het vermeende belang van sociale groepsfactoren zoals *positive peer pressure* of de merites van *Social Learning* (Chaudhary, Avis, & Munn-Giddings, 2010; Kast, Meier, & Pomeranz, 2012). Volgens hen gaat het bij sociaaleconomische positieverbetering vooral om aandacht, niet zozeer om collectiviteit via lotgenotencontact. En die aandacht kan dus ook online anoniem worden vormgegeven. Hoe het ook zij, online-varianten van loopbaanbegeleiding hetzij via peers, hetzij anoniem, hebben potentie, vooral voor sociaaleconomisch kwetsbare jongere doelgroepen. Er hoeft niet per se een fysieke component aanwezig te zijn. De Duitse onderzoekers Klier e.a. (2019) menen zelfs dat er een serieuze digitale modernisering nodig is van de praktijk van loopbaanbegeleiding; om de werkgelegenheid van kwetsbare personen te vergroten en te faciliteren

via lotgenotencontact, zouden overheden en arbeidslokketten meer kunnen doen met sociale media, apps en andere digitale toepassingen.

De tabel hieronder vat de belangrijkste dominante concepten en conclusies van de literatuurstudie naar collectief-nabije interventies samen.

Tabel 4.1. Dominante concepten en conclusies literatuurstudie collectief-nabije interventies

Dominante concepten	Conclusies
Effectiviteit	Overwegend positieve resultaten: - Meer zelfvertrouwen - Groeiend inkomen - Verhoogde kans op (beter) werk - Verbeterde financiële vaardigheden - Voorkoming van schulden - Meer actief burgerschap
Succesfactoren	- Persoonlijke motivatie deelnemers - Goede inhoudelijke programmering - Training via actieve leermethoden - Kleinschalig karakter - Niet te complex - Langere doorlooptijd (continuïteit)
Sociale compositie deelnemers	- Beperkte variatie kan gunstig werken - Te grote verschillen leiden tot spanningen
Ondersteuningsstructuur	- Rol overheid/gemeente blijft cruciaal - Vervlechting burgercollectief en overheid (Partnerschappen) - Flexibele ruimte voor invloed sleutelfiguren
Online-interventies	- Online contact/diensten minstens zo effectief - Vooral voor jongere doelgroepen

5. Implicaties voor onderzoek en beleid

Is lotgenotencontact wel de doorslaggevende factor?

Ondanks de positieve resultaten van onderzoek naar collectief-nabije praktijken, kan het (internationale) onderzoek onvoldoende duidelijk maken welke tussenstappen leiden tot positieve resultaten, met name of het lotgenotencontact wel de doorslaggevende factor is. Er is geen hard experimenteel bewijs dat een eventuele gedragsverandering of positieverbetering op het gebied van werk en inkomen wordt *veroorzaakt* door de groepssetting en peer-factoren zoals onderlinge steun. De gebruikte designs van de gevonden onderzoeken legitimeren die conclusies meestal niet; het causale verband tussen een positief resultaat en groepsfactoren leggen onderzoekers vaak zelf (vgl. De Raaf, Shek-wai Hui, & Sims, 2011). Sommige studies die groepsinterventies hebben vergeleken met individuele interventies, rapporteren bescheiden betere resultaten van groepsinterventies (Himle, et al., 2014; Liu, Huan, & Wang, 2014). Dit suggereert een licht positief mediërend effect van het lotgenotencontact zelf. Maar wanneer een dergelijk effect wordt gevonden, is het resultaatverschil in effectgrootten tussen individuele en collectieve interventies meestal niet heel groot. Het is dus niet uitgesloten dat andere (interventie)factoren een grotere invloed hebben op *self-efficacy* of positieverbetering, zoals een educatief trainingsaanbod, de aandacht en activering van begeleidend professionals of een selectie-effect van deelnemers. Het in deze studie naar voren gekomen belang van persoonlijke motivatie zou kunnen duiden op een selectie-effect. Het is goed mogelijk dat collectief-nabije praktijken vooral werken voor personen die al een redelijk netwerk hebben, maar dat de meest kwetsbare doelgroepen met het laagste sociaal kapitaal niet worden bereikt. Kortom, de uitkomsten van een relationele benadering zijn dus positief, maar het is niet altijd duidelijk waarom en voor wie, en of lotgenotencontact beter werkt dan bijvoorbeeld een individueel-afstandelijke benadering door professionals.

Suggesties voor toekomstig onderzoek

Om de invloed van groepsfactoren ten opzichte van individuele begeleiding beter van elkaar te onderscheiden, is het vooral in Nederland zaak dat er methodologisch sterker en kritischer onderzoek komt naar collectief-nabije interventies. De huidige vigerende methoden van *ex-post* open interviews of focusgroepen brengen een hoog risico op sociaalwenselijke antwoorden met zich mee en kunnen de invloed van specifieke variabelen onvoldoende isoleren. Dit maakt het moeilijk om causale relaties te onderscheiden. Is collectief lotgenotencontact nu echt effectiever dan een individueel-afstandelijke benadering door professionals? Of gaat het vooral om aandacht en educatie van deelnemers? In plaats van deelnemers van collectief-nabije praktijken achteraf te bevragen naar hun ervaringen en percepties, zouden gedragsindicatoren en vaardigheden bij deelnemers vooraf kunnen worden gemeten met gevalideerde vragenlijsten, en resultaatvariabelen op sociaaleconomisch vlak empirisch meetbaar kunnen worden getoetst via metingen. Bij voorkeur via een controlesituatie (RCT, of quasi-experimenteel), waarbij een vergelijking wordt gemaakt met een ander type interventie, zoals individuele loopbaanbegeleiding of training⁵.

⁵ Ook meer observatieonderzoek zou helpen (zie Lub, 2014; 2020). Observatiemethoden hebben het voordeel dat processen en menselijk gedrag uit de eerste hand worden waargenomen. De kracht van observatie is dat op een directe manier een beeld kan worden verkregen van hoe een interventie feitelijk gestalte krijgt. Bij interviews kan hiervan achteraf een beeld worden geschetst dat afwijkt van de werkelijke situatie, maar bij observatie is dit minder goed mogelijk. Een evaluatie die observatie gebruikt, wint dus aan validiteit.

Ten tweede zou (Nederlands) onderzoek naar collectief-nabije praktijken meer de verzorgingsstaatcontext kunnen meenemen. Veel van de positieve resultaten van bijvoorbeeld spaarkringen zijn afkomstig van onderzoek uit ontwikkelingslanden en hebben een *gender bias*. Het onderzoek is vrijwel uitsluitend gericht op vrouwengroepjes, waarschijnlijk vanwege de vermeende ‘feminisering van armoede’ in ontwikkelingslanden (Christensen, 2019). Maar resultaten bij Aziatische of Afrikaanse vrouwen zijn niet zomaar te generaliseren naar westerse doelgroepen. De nominale armoede-baseline van kwetsbare groepen in ontwikkelingslanden is vele malen lager dan die van sociaaleconomisch kwetsbare groepen in westerse verzorgingsstaten, waardoor ook naar verhouding sneller een relatief groter inkomensresultaat is te behalen. De verzorgingsstaat biedt bovendien een niveau van financiële zekerheid die voor bepaalde groepen in het geding kan komen als zij een transitie maken van uitkeringsgerechtigdheid naar betaalde arbeid (vgl. de aloude ‘werk moet lonen’ discussie in Nederland, zie bijvoorbeeld Teulings, 2022). Volgens de Britse onderzoekers Roy, McHugh en O'Connor (2014) is dit risico met name groot bij deelnemende alleenstaande ouders. Zij moeten de kosten van de opvoeding meewegen in hun beslissing over een eventuele overstap naar betaald werk. De zorg is dan dat een betaalde aanstelling of groei van het persoonlijk inkomen via spaarkringen, per saldo niet meer oplevert dan hun huidige uitkering, en daardoor dus ook niet leidt tot positieverbetering (zie ook Ray, Hoggart, Vegeris, & Taylor, 2010).

Ten derde zou goed moeten worden geanalyseerd in hoeverre het mechanisme van leningen tussen deelnemers schuurt met ethische principes. Nederlands onderzoek wijst uit dat sommige sociale professionals kritisch zijn op onderlinge financiële hulpconstructies waarbij personen met een toch al laag inkomen elkaar geld uitlenen (Von Meyenfeldt, Mateman, & Van den Bosch, 2021). Conflicten over terugbetaling en dwingende machtsuitoefening (pressie) van leden zijn niet ondenkbaar. Waar geld in het spel is, ligt bovendien inmenging door commerciële adviesbureaus op de loer. Het eigenaarschap van de leden – en daarmee de positieve effecten van spaarkringen - kan hiermee in het geding komen, een fenomeen dat zich ook bij microfinanciering in ontwikkelingslanden heeft gemanifesteerd (Chowdhury, 2022). Onderzoek naar spaarkringen zou dergelijke ethische kwesties kritischer kunnen problematiseren: Hoe moreel gerechtvaardigd zijn constructies waarbij mensen met financiële problemen geld aan elkaar lenen? En hoe te voorkomen dat de ‘armoede-industrie’ aan de haal gaat met collectieve spaarkringen?

Ten slotte geeft de literatuur weinig inzicht in welke mate er tussen deelnemers ‘instantiekapitaal’ wordt uitgewisseld en welke concrete invloed dit heeft op positieverbetering (zie Kremer, Amagir, Van Kempen, Michon, & Arts, 2023). Slechts twee studies identificeerden als succesfactor de vaardigheid om met bureaucratische systemen om te gaan (Van Dam et al., 2014; Robson, 2012). Maar de studies verschaffen geen inzicht in hoe dit er concreet uitziet of de mechanismen hierachter of concrete resultaten ervan. Toekomstig onderzoek zou zich hier meer op kunnen richten en bepaalde verbanden kunnen analyseren: vergroten deelnemers van collectief-nabije interventies die relaties aangaan met professionals of instanties automatisch hun instantiekapitaal? Wordt er binnen collectief-nabije praktijken instantiekapitaal overgedragen van de sociaaleconomisch sterkere schouders naar sociaaleconomisch zwakkere deelnemers? En zouden collectief-nabije praktijken een goede leeromgeving zijn voor instanties om iets te doen aan verkokering, onnodig complexe

dienstverlening, overmatige regelgeving, en bureaucratie, zodat deelnemers ook minder instantiekapitaal nodig hebben?

Beleidsimplicaties

Er is ten aanzien van collectief-nabije praktijken nog veel onduidelijk over welke interventiefactoren nu precies de werkzame doorslag geven: (financiële) educatie, training, begeleiding, persoonlijke motivatie, of het lotgenotencontact zelf? Misschien dat die causale kluwen nooit helemaal ontward kan worden. Ondanks dat we niet helemaal zeker weten wat precies de doorslaggevende factor is, laat de literatuurs wel duidelijk zien dat met collectief-nabije initiatieven doorgaans positieve resultaten worden behaald. In die zin heeft het een hoog 'baat het niet, schaadt het ook niet' gehalte. Ook met het oog op kosteneffectiviteit van armoedebeleid zijn collectief-nabij praktijken een interessante interventievorm (vgl. Greany, Kaboski, & Van Leemput, 2013; Lagerveld & Bennenbroek, 2015). Want onderlinge steun door lotgenoten is goedkoper dan steun door ambtenaren of sociale professionals. Het past ook goed bij het paradigma van de participatiesamenleving (vgl. Von Meyenfeldt, Mateman, & Van den Bosch, 2021). Maar dat wil niet zeggen dat sociaaleconomisch kwetsbare personen binnen dergelijke collectieven aan hun lot moeten worden overgelaten. Er moet een verbinding blijven met overheidsinstanties, en activering en begeleiding door externen blijven relevant. Een eventuele verleiding voor gemeenten om dit soort praktijken vervolgens voor eigen bestuurlijke doeleinden te gebruiken of deelname te verplichten voor uitkeringsontvangers, zoals bijvoorbeeld is gedaan met geleid vrijwilligerswerk in de bijstand, moet echter worden vermeden. Gezien het belang van persoonlijke motivatie als succesvoorwaarde is het de vraag of dat goed uitpakt. Niet elk individu is geschikt voor een groepsaanpak met lotgenoten en niet bij iedereen zal het in dezelfde mate effect sorteren.

De tabel hieronder vat de belangrijkste implicaties van de literatuurstudie voor onderzoek en beleid samen.

Tabel 5.1. Implicaties voor onderzoek en beleid collectief-nabije interventies

Thema's onderzoek en beleid	Implicaties
Collectief-nabij vs. individueel-afstandelijk	- Methodologisch vergelijkend onderzoek (invloed groepsfactor)
Verzorgingsstaatcontext	- Generalisatie naar westerse doelgroepen - Gevolgen uitkeringsgerechtigheid? - Gevolgen inkomenspositie en rechten?
Ethische kwesties	- Steun bij instanties? - Onderlinge leenconstructies acceptabel? - Risico's op pressie en inmenging commerciële bureaus?
Instantiekapitaal	- Overdracht tussen deelnemers? - Overdracht tussen instanties en deelnemers? - Hoe noodzaak instantiekapitaal verminderen?
(Kosten)effectiviteit lotgenotencontact	- Voor overheid interessante interventievorm - Relatie deelnemer-instantie blijft van belang - Verplichting niet wenselijk

Bibliografie

- Badejo, A., Majekodunmi, A., Kingsley, P., Smith, J., & Welburn, S. (2017). The impact of self-help groups on pastoral women's empowerment and agency: A study in Nigeria. *Pastoralism: Research, Policy and Practice*, 7-28.
- Borkman, T. (1999). *Understanding Self Help / Mutual Aid: Experiential Learning in the Commons*. New Jersey: Rutgers.
- Boumans, J. (2015). *Naar het hart van empowerment. Deel 2. Over de vraag wat werkt*. Utrecht: Trimbos Instituut / Movisie.
- Brody, C., De Hoop, T., Vojtkova, M., Warnock, R., Dunbar, M., Murthy, P., & Dworkin, S. (2017). Can self-help group programs improve women's empowerment? A systematic review. *Journal of Development Effectiveness*, 15-40.
- Chaudhary, S., Avis, M., & Munn-Giddings, C. (2010). The lifespan and life-cycle of self-help groups: a retrospective study of groups in Nottingham. *Health and Social Care in the Community*, 346-354.
- Chowdhury, D. (2022, augustus 3). *Unveiling the Dark Side of Microfinance*. Opgehaald van The Geopolitics: <https://thegeopolitics.com/unveiling-the-dark-side-of-microfinance/#:~:text=There%20are%20also%20disputes%20over,that%20undermine%20the%20sector's%20capacity>.
- Christensen, M. (2019). Feminization of Poverty: Causes and Implications. In W. A. Leal Filho, *Gender Equality. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. (pp. 1-10). Cham.: Springer.
- De Raaf, S., Shek-wai Hui, T., & Sims, K. (2011). *Group-based employment assistance benefits. Final report*. Ottawa: SRDC.
- Dobbie, L., & Gillespie, M. (2010). *The Health Benefits of Financial Inclusion: A Literature Review*. Glasgow: Scottish Poverty Information Unit.
- Fafchamps, M., & La Ferrara, E. (2011). *Self-help groups and mutual assistance: evidence from urban Kenya. Discussion Paper No. 8452*. London: Centre for Economic Policy Research.
- Fagan, P., Quinn-Gates, H., Rebsso, M., & Cromie, S. (2021). The Impact of Self Help Groups on the Psychosocial Well-Being of Female Members in Ethiopia. *International Journal of Applied Positive Psychology*, 81-112.
- Felgenhauer, A., Förster, M., Kaufmann, K., Klier, J., & Klier, M. (2019). Online Peer Groups. A Design-Oriented Approach to Addressing the Unemployment of People with Complex Barriers. *Proceedings of the 27th European Conference on Information Systems* (pp. 8-14). Stockholm & Uppsala, Sweden: ECIS.
- Geethanjali, R., & Prabhakar, K. (2013). Economic Development of Women through Self Help Groups in YSR District, Andhra Pradesh, India. *Studies on Home and Community Science*, 25-34.
- Greany, B., Kaboski, J., & Van Leemput, E. (2013). *Can self-help groups really be 'self-help'? Working Paper 18970*. Cambridge, MA.: National Bureau of Economic Research.
- Hedlund, M., Landstad, B., & Tritter, J. (2019). The disciplining of self-help: Doing self-help the Norwegian way. *Sociale Science & Medicine*, 34-41.
- Henderson, K., Muller, J., & Helmes, E. (2013). Addressing mental health and reemployment for unemployed Australians through psychological interventions: An applied study. *Australian Journal of Career Development*, 112-120.

- Himle, J., Bybee, D., Steinberger, E., Laviolette, W., Weaver, A., Vlnka, S., . . . O'Donnell, L. (2014). Work-related CBT versus vocational services as usual for unemployed persons with social anxiety disorder: A randomized controlled pilot trial. *Behaviour Research and Therapy*, 169-176.
- Hoogland, H., & Mul, D. (2017). Wat levert een training voor voedselbankklanten op? Bevindingen uit een kwalitatieve studie. *Journal of Social Intervention*, 28-46.
- Johnson, D., & Johnson, R. (1998). Cooperative Learning and Social Interdependence Theory. In R. Tindale, L. Heath, & J. Edwards, *Theory and Research on Small Groups* (pp. 9-36). Hingham, MA.
- Kapoor, S. (2019). Entrepreneurship for Economic and Social Empowerment of Women: A Case Study of a Self Help Credit Program in Nithari Village, Noida, India. *Australasian Accounting Business and Finance Journal*, 123-142.
- Kast, F., Meier, S., & Pomeranz, D. (2012). *Under-savers anonymous: evidence on self-help groups and peer pressure as a savings commitment device*. Working Paper 18417. Cambridge, MA.: National Bureau of Economic Research.
- Klier, J., Klier, M., Thiel, L., & Agarwal, R. (2019). Power of Mobile Peer Groups: A Design-Oriented Approach to Address Youth Unemployment. *Journal of Management Information Systems*, 158-193.
- Kremer, M., Amagir, A., Van Kempen, H., Michon, L., & Arts, J. (2023, mei 23). *Overheid bedoelt het goed, maar kan het niet*. Opgehaald van Sociale Vraagstukken: <https://www.socialevraagstukken.nl/overheid-bedoelt-het-goed-maar-kan-het-niet/>
- Lagerveld, S., & Bennenbroek, F. (2015). *Kritische succesfactoren van een online interventie voor werklozen met common mental disorders*. Utrecht: Zinziz.
- Lehman, J., & Smets, P. (2014). Do-It-Together Finance! A Participatory Action Research on Community-Based Finance Systems in the Netherlands. *International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences*, 268-296.
- Lehmann, J. (2021). *Balancing the social and financial sides of the coin An action research on setting up financial self-help groups in the Netherlands*. PhD. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Lenton, P., & Mosley, P. (2012). *Financial Exclusion and the Poverty Trap: Overcoming Deprivation in the Inner City*. London: Routledge.
- Liu, S., Huan, J., & Wang, M. (2014). Effectiveness of job search interventions: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 1009-1041.
- Lub, V. (2014). *Kwalitatief evalueren in het sociale domein. Mogelijkheden en beperkingen*. Den Haag: Boom-Lemma Uitgevers.
- Lub, V. (2020). *Kwalitatief evaluatieonderzoek op waarde schatten. Een checklist met passende criteria*. Utrecht: Movisie.
- Michon, L. (2023). *Factsheet Amsterdammers met een onzeker bestaan*. Amsterdam: Kenniscentrum Ongelijkheid.
- Ray, K., Hoggart, L., Vegeris, S., & Taylor, R. (2010). *Better Off Working? Work, Poverty and Benefit Cycling*. London: Joseph Rowntree Foundation.
- Robson, J. (2012). *The Case for Financial Literacy. Assessing the effects of financial literacy interventions for low income and vulnerable groups in Canada*. Ottawa: Carleton University.
- Roy, M., McHugh, N., & O'Connor, C. (2014). Social Innovation: Worklessness, Welfare and Well-being. *Social Policy & Society*, 457-467.

- Rubingh, S., & Van Kempen, H. (2020). *Evaluatie pilots economische zelfstandigheid vrouwen*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam O+S.
- Singh, S., Ruivenkamp, G., & Jongerden, J. (2011). A State of the Art of Self Help Groups in India. *J Hum Ecol*, 91-102.
- Smets, P., & Linssen, R. (2023). *Verkenning Samen tegen een onzeker bestaan in de stad. Variaties in maatschappelijke initiatieven. Programma Een (on)zeker bestaan in de stad (o.l.v. Aisa Amagir (HvA) en Monique Kremer (UvA))*. Amsterdam: Kenniscentrum Ongelijkheid.
- Stokken, R., Barstad, J., & Thokle, G. (2012). Impeding or promoting a grassroots phenomenon? On self-help projects as public sector means in Norway. *International Journal of Self-Help & Self-Care*, 89-113.
- Sundaram, A. (2012). Impact of Self-help Group in Socio-economic development of India. *Journal Of Humanities And Social Science*, 20-27.
- Teulings, C. (2022, Oktober 12). *Koopkrachtreparatie: werken moet lonen*. Opgehaald van Me Justice: <https://www.mejudice.nl/artikelen/detail/koopkrachtreparatie-werken-moet-lonen>
- Uyterlinde, M., Lub, V., De Groot, N., & Sprinkhuizen, A. (2009). *Meer dan een steuntje in de rug. Succesfactoren van coaching en mentoring onderzocht*. Utrecht: Movisie.
- Van Dam, R., Klaver, J., Van der Weijden, R., & Witte, L. (2014). *Gemotiveerd deelnemen aan budgettrainingen. Literatuuronderzoek*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Van Deursen, A., & Van Dijk, J. (2011). Internet skills and the digital divide. *New Media and Society*, 893-911.
- Van Laar, E., Van Deursen, A., Van Dijk, J., & De Haan, J. (2017). The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review. *Computers in Human Behavior*, 577-588.
- Venkatesh, J., & Kala, K. (2010). Empowering Rural Women All the Way Through Self-Help Groups. *International Journal of Management*, 156-163.
- Von Meyenfeldt, L., Mateman, H., & Van den Bosch, A. (2021). *Theoriegestuurde effectevaluatie spaarkringen Cash2Grow*. Utrecht: Movisie.
- Vuori, J., & Price, R. (2015). Evidence based job search interventions for unemployed workers and youth. In P. Hartung, M. Savickas, & W. Walsh, *APA handbook of career intervention, Vol.2. Applications* (pp. 321-335). American Psychological Association.

Colofon

Lotgenoten in een onzeker bestaan

Een literatuurstudie naar collectief-nabije interventies op het gebied van werk en inkomen

Programma: Een (on)zeker bestaan in de stad (o.l.v. Aisa Amagir (HvA) en Monique Kremer (UvA))

Kenniscentrum Ongelijkheid, Amsterdam

Oktober 2023

Auteur: Dr. Vasco Lub

Bureau voor Sociale Argumentatie, onderzoek & onderbouwing

Omslag: Marjan Landman, Amsterdam